

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ НИМИ СЛУЖБОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ЗА КОРДОНОМ, В ОПЕРАЦІЯХ ІЗ ПІДТРИМКИ МИРУ ТА БЕЗПЕКИ

SERVICE OF LIABILITY OF DUTY ABROAD, PEACEKEEPING AND SECURITY

Лисак Я.А.,

*ад'юнкт науково-організаційного відділення
Військового інституту Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

Стаття присвячена характеристиці нормативно-правової бази участі України в міжнародній миротворчій діяльності щодо змісту службових обов'язків військовослужбовців у миротворчих місіях, а також аналізу міжнародних документів ООН, НАТО та інших країн (Російської Федерації, Казахстану) останніх років із підтримання міжнародного миру та безпеки з питань притягнення до відповідальності миротворців за вчинення злочинів під час перебування в миротворчих місіях. Запропоновано ґрунтовні висновки та пропозиції щодо досліджуваної тематики.

Ключові слова: службові обов'язки військовослужбовців у миротворчих місіях, завдання миротворчих операцій на сучасному етапі, правові підстави застосування національного контингенту (персоналу), правила застосування сили, норми поведінки військовослужбовців національних контингентів (персоналу).

Стаття посвящена характеристике нормативно-правовой базы участия Украины в международной миротворческой деятельности по содержанию служебных обязанностей военнослужащих в миротворческих миссиях, а также анализу международных документов ООН, НАТО и других стран (Российской Федерации, Казахстана) последних лет по поддержанию международного мира и безопасности по вопросам привлечения к ответственности миротворцев за совершение преступлений во время пребывания в миротворческих миссиях. Предложенные основательные выводы и предложения по рассматриваемой тематике.

Ключевые слова: служебные обязанности военнослужащих в миротворческих миссиях, задачи миротворческих операций на современном этапе, правовые основания применения национального контингента (персонала), правила применения силы, нормы поведения военнослужащих национальных контингентов (персонала).

The article is devoted to the characterization of the legal framework of Ukraine's participation in international peacekeeping activities on the content of duty troops in peacekeeping missions. Also, analysis of international documents of the UN, NATO and other countries (Russia, Kazakhstan) last years the maintenance of international peace and security on the prosecution of peacekeepers for crimes while in peacekeeping missions. The proposed solid conclusions and proposals on rozhlyadayemoyi topics.

Key words: duties of military personnel in peacekeeping missions, tasks of peacekeeping operations at present, legal basis for the application of national contingents (personnel), rules of engagement, standards of conduct of military personnel of national contingents (personnel).

Постановка проблеми. Завдяки миротворчій діяльності Україна стверджує себе як повноправний суб'єкт міжнародних відносин, підвищує свій міжнародний авторитет та демонструє миролюбну політику. Однак наприкінці ХХ – початку ХХІ століть змінився характер миротворчої діяльності в цілому. Так, до недавнього часу операції ООН з підтримки миру мали досить традиційні мандати на контроль за припиненням вогню та не мали прямих зобов'язань у плані будівництва миру. Стратегія «входження» була досить простою – війна, припинення вогню, завершення ООН слідкувати за припиненням вогню, розгортання із цією метою військових підрозділів або спостерігачів одночасно з продовженням зусиль політичного врегулювання. Такі операції для підтримки миру займалися симптомами, а не джерелами конфліктів, не мали стратегії «виходу», що перетворювало їх у довгостроковий, не виправданий ні в політичному, ні в економічному сенсі елемент. На сучасному етапі розвитку миротворчих операцій виникла необхідність ефективного поєднання цивільних

та військових компонентів операцій для зменшення терміну їх проведення та підвищення їх ефективності. Значно зросли вимоги та розширилось коло завдань перед військовими компонентами операцій. Кожне нове завдання, що ставиться перед миротворчими підрозділами, вимагає різних підходів для виконання та підвищує відповідальність миротворців.

Таким чином, актуальність теми статті визначена зростанням військового компоненту операцій, можливих наслідків застосування сили та порушення норм міжнародного права, формування нових принципів побудови ефективного механізму правового забезпечення участі миротворчих підрозділів в операціях із підтримки миру та безпеки за такими питаннями, як права та обов'язки учасників операцій, їх відповідальності під час виконання завдань миротворчих місій.

Стан дослідження. Науковій розробці цієї проблеми характерне те, що порушення законодавства під час застосування підрозділів Збройних Сил України в міжнародній миротворчій діяльності не були

предметом широкого обговорення як суспільства, так і науковців. Окремі аспекти зазначеної проблеми розглядалися в наукових дослідженнях із питань аналізу досвіду набутого українськими миротворцями, особливо в процесі безпосереднього виконання завдань у миротворчих операціях, такими фахівцями, як Л. Голопатюк, В. Гречанінов, В. Заросило, В. Кивлюк, І. Козинець, І. Коропатнік, О. Кудашкін, О. Мельник, С. Речич, В. Шкідченко, В. Шамрай та інших.

Метою статті є аналіз відповідальності військовослужбовців під час виконання ними службових обов'язків за кордоном під час миротворчих місії. З огляду на мету поставлено такі завдання:

- дати нормативно-правовий аналіз поняття «службові обов'язки військовослужбовців за кордоном під час операцій із підтримання миру та безпеки» та завдань миротворців на сучасному етапі;
- розглянути сутність та зміст відповідальності військовослужбовців під час виконання ними службових обов'язків під час операцій із підтримання миру та безпеки.

Виклад основного матеріалу. В Інструкції з організації участі національних контингентів (персоналу) Збройних Сил України в міжнародних операціях із підтримання миру і безпеки, яка затверджена Наказом Міністра оборони України від 28 грудня 2011 р. № 840, зазначено: «Під час опрацювання плану дій в умовах раптового загострення обстановки враховуються положення існуючого плану дій міжнародної місії на період кризової ситуації» [1]. У п. 7.6. Наказу наголошується: «Національний персонал під час виконання службових обов'язків в умовах раптового загострення обстановки діє згідно з планом командування міжнародної місії на період кризової ситуації».

Правові підстави застосування національного контингенту (персоналу) зазначені в розділі VIII «Виконання національними контингентами (персоналом) завдань міжнародної операції з підтримання миру і безпеки» Наказу Міністра оборони України від 28 грудня 2011 р. № 840. Так, у п. 8.1. наголошується: «Національні контингенти (персонал) виконують завдання міжнародної операції з підтримання миру і безпеки на підставі: чинного законодавства України; мандату міжнародної операції з підтримання миру і безпеки; визначених командуванням міжнародної миротворчої місії завдань; стандартних операційних процедур (далі – СОП) / Standard operating procedures (SOP); правил застосування і можливостей своїх сил та засобів; правил застосування сили (у разі якщо ці правила не входять до СОП)» [1].

Правила застосування сили (Rules of engagement – ROE) визначають рівень та способи застосування сили й встановлюють обмеження, у рамках яких може діяти особовий склад національного контингенту Вони передбачають мінімально необхідне для виконання поставлених завдань застосування сили та ґрунтуються на основних вимогах міжнародного права, чинного законодавства України, правилах ведення збройної боротьби та мандаті міжнародної операції.

Національний персонал (за винятком військових спостерігачів) має право носіння стрілецької зброї, а її застосування визначається правилами застосування сили окремої міжнародної операції з підтримання миру та безпеки (п. 8.3. наказу) [1].

Якщо інші способи протидії опору були використані, то в порядку здійснення права на самооборону вони мають право її застосовувати. Однак застосуванню зброї повинні передувати чіткі попереджувальні дії. Без попередження зброя може застосовуватися під час раптового збройного нападу з використанням бойової техніки, транспортних засобів, літальних апаратів, морських і річкових суден, під час втечі з-під варти зі зброєю або з використанням транспортних засобів під час їх руху, вночі або в інших умовах обмеженої видимості, а також для подачі сигналу тривоги або виклику допомоги, проти тваринного, що загрожує життю чи здоров'ю людей. При цьому військовослужбовець зобов'язаний вжити всіх можливих заходів для забезпечення безпеки оточуючих громадян, у разі необхідності надати невідкладну медичну допомогу постраждалим. Забороняється застосовувати зброю щодо жінок і неповнолітніх, старих, за винятком випадків вчинення ними збройного нападу, надання збройного опору або групового нападу, що загрожує життю військовослужбовців та інших громадян, якщо іншими способами та засобами відобразити такий напад неможливо.

Правила застосування сили не повинні обмежувати контингенти тільки такими мірами реагування, як нанесення удару у відповідь на удар, але й повинні дозволяти наносити досить сильні удари у відповідь на загрози, а в особливо небезпечних ситуаціях вони не повинні примушувати контингенти ООН поступатися ініціативою тим, хто на них нападає. Як бачимо, миротворчі операції, відповідно до їх мети, можуть бути операціями з підтримки миру (Peacekeeping), операціями з примушення до миру (Peace enforcement).

Правове обґрунтування застосування ЗСУ в ММО в Україні розвивається за трьома основними напрямками. До першого можна віднести нормативну базу, яка передбачає здійснення ММО під егідою ООН, ОБСЄ і не передбачає участі в операціях з примушення до миру. До основних нормативних актів, що регулюють ці питання, належать Статут ООН [2], Закон України «Про участь України в міжнародних операціях по підтримці миру і безпеки» [3], укази Президента України, постанови Верховної Ради України. До другого напряму відносимо нормативну базу, що передбачає участь у всіх видах миротворчих операцій, у тому числі й із примушення до миру під егідою НАТО. Базовим документом щодо цієї діяльності Збройних Сил України є договір «Партнерство заради миру», який базується на основоположних принципах міжнародного права [4]. Третій напрям передбачає самостійну участь України в ММО разом з іншими державами, що визначено в Законі України «Про порядок направлення підрозділів ЗСУ до інших держав» [5].

Так, І.М. Коропатнік та В.О. Шамрай у статті «Правові питання застосування підрозділів ЗСУ в

миротворчих операціях» наголошують: «Закон України «Про порядок направлення підрозділів ЗСУ до інших держав» формулює ряд нових завдань, які можуть виконуватись підрозділами ЗСУ, – виконання бойових завдань. Формулювання завдань підрозділів таким чином дає можливість застосовувати їх у так званих «зонах національних інтересів», термін, який з'явився останнім часом у міжнародному праві, практику застосування якого ввели США» [7, с. 123].

Важливими, на нашу думку, є положення Кодексу поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки країн ОБСЄ, у якому до складових демократичного контролю збройними силами, зокрема, віднесено такі пункти, що стосуються теми нашої статті: перешкоджання несанкціонованому використанню військової сили та засобів; навчання особового складу збройних сил правилам гуманізму та нормам міжнародного гуманітарного права, а також запровадження персональної відповідальності за їх порушення [6].

У законодавстві України затверджено низку положень, які стосуються питань, що обговорювалися вище. Наприклад, у п. 8.4 Наказу Міністра оборони України від 28 грудня 2011 р. № 840 визначено: «Під час виконання завдань міжнародної операції з підтримання миру і безпеки військовослужбовці національних контингентів (персоналу) дотримуються норм поведінки, що викладені в додатку 4 до цієї Інструкції» [1]. Проаналізуємо цей документ із точки зору можливих правопорушень військовослужбовців Збройних Сил України.

Норми поведінки військовослужбовців національних контингентів (персоналу) викладені в Додатку 4 до Інструкції з організації участі національних контингентів (персоналу) Збройних Сил України в міжнародних операціях із підтримання миру і безпеки, яка затверджена Наказом Міністра оборони України від 28 грудня 2011 р. № 840 [1]. Вони складаються з десяти пунктів, які торкаються зовнішнього вигляду, дисциплінованості, високого рівня сумлінності та неупередженості, поваги до законів країни, що приймає, вимагають ввічливості та уважного ставлення до місцевих жителів, поважати їх права, допомагати найбільш нужденним категоріям (жінкам, дітям, літнім людям, інвалідам), дружно та з повагою ставитися до персоналу інших контингентів Місії (Операції), незалежно від їхніх переконань, статі, звання.

При цьому в нормах поведінки також викладені пункти, які визначають основні порушення, які можуть бути скоєні військовослужбовцями під час виконання ними службових обов'язків. Так, у п. 1 наголошується, що військовослужбовці повинні «пишатися званням миротворця, не перевищувати своїх повноважень і не зловживати ними». Пункт 3 наголошує, що миротворець не повинен «домагатися та не приймати ніякої матеріальної винагороди, нагород і подарунків». Пункт 4 повністю визначає, що військовослужбовець не повинен вчиняти «аморальних актів, пов'язаних із сексуальним, фізичним чи психологічним примусом або експлуатацією міс-

цевого населення чи співробітників Місії (Операції), особливо жінок і дітей». У п. 5 регламентується питання поводження із затриманими та полоненими. Військовослужбовець повинен дотримуватись таких правил «Поважати та дотримуватися прав людини щодо місцевого населення. <...> Не піддаватися почуттю помсти або злоби, особливо під час поводження з полоненими». Питання матеріальної відповідальності висвітлюються в п. 6 норм поведінки військовослужбовців національних контингентів (персоналу): «Приділяти належну увагу стосовно переданих під особисту відповідальність коштів, транспортних засобів, обладнання та майна Місії (Операції) і не перетворювати їх на предмет купівлі-продажу або обміну з метою отримання власної вигоди». Правила екологічної безпеки викладені в п. 8: «Виявляти повагу та турботу про навколишнє середовище, включаючи флору і фауну країни, що приймає». Пункт 9 Додатку 4 наголошує, що військовослужбовцю національного контингенту (персоналу) забороняється зловживати алкоголем та займатися торгівлею наркотиками. Пункт 10 Додатку 4 стосується дотримання режиму секретності. Так, військовослужбовець повинен дотримуватись таких правил: «Проявляти максимальну обачливість до секретної інформації та службових питань, розголошення яких може поставити під загрозу життя людей або підірвати авторитет Місії (Операції)» [1]. Таким чином, у Додатку 4 до «Інструкції з організації участі національних контингентів (персоналу) Збройних Сил України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки» визначено певні види правопорушень та злочинів, які можуть бути скоєні військовослужбовцями під час виконання службових обов'язків у миротворчій місії. Ми їх умовно поділили на *правопорушення та злочини проти людини та її особистої гідності; порушення норм міжнародного гуманітарного права (права війни); порушення екологічної безпеки та режиму секретності; злочини з метою отримання особистої вигоди; порушення та злочини вчинені під дією алкоголю та наркотиків; порушення, що пов'язані з неправильною експлуатацією техніки та зброї.*

Нові реалії миротворчої діяльності, пов'язані зі зміною стихії збройного насильства, вимагають нових законодавчих ініціатив як на міжнародному рівні, так і на національному. Під час проведення антитерористичних і миротворчих операцій найбільш важливими є такі питання:

1) спеціальний кримінально-правовий захист життя та здоров'я осіб, які беруть участь в активних АТО або виконують в установленому порядку миротворчі функції, а також майна миротворчих місій;

2) підстави та порядок кримінальної відповідальності осіб, які входять до складу миротворчих контингентів, а також учасників АТО за вчинення злочинів як загально-кримінального характеру, так і пов'язаних із проведенням бойових дій.

Очевидно, що правовий режим бойових операцій вимагає їх кримінально-правової підтримки. Зазначені проблеми повинні бути детально прописані в

нормах права. Однак повної правової регламентації немає, що пов'язано, по-перше, з новітніми способами та засобами ведення гібридної війни; по-друге, швидкою зміною ситуації на територіях, де проводяться миротворчі операції; по-третє, з постійним порушенням угод та домовленостей сторонами, які втягнуті в конфлікт; по-четверте, різноманітністю суб'єктів, що приймають участь у миротворчих та антитерористичних операціях. Найбільш складним, на нашу думку, є питання правового регулювання діяльності різноманітних суб'єктів, які беруть участь в операціях із підтримання миру та безпеки. Тут основною проблемою є регламентація миротворчої або антитерористичної операції, що проводиться на території іншої держави.

Наприклад, законодавство Російської Федерації (далі – РФ) таку можливість передбачає. Виконання Збройними Силами РФ завдань із припинення міжнародної терористичної діяльності за межами території Російської Федерації регламентовано ст. 10 Федерального закону «Про протидію тероризму» [8]. Законодавство Республіки Казахстан не передбачає проведення контртерористичних операцій за межами держави, але не виключає залучення в цих цілях спеціальних сил іншої держави. Стаття 14 Закону Республіки Казахстан «Про боротьбу з тероризмом» [9] вказує, що відповідно до міжнародних договорів, ратифікованими Республікою Казахстан, у необхідних випадках для припинення терористичної акції можуть залучатися підрозділи спеціального призначення іноземних держав. Законодавство України та інших держав СНД такого роду сценаріїв взагалі не передбачало до певного часу, зокрема анексії Криму РФ та проведенні АТО на Сході України.

Аналізуючи питання притягнення до відповідальності миротворців, ми дійшли до висновку, що як РФ, так і Казахстан у цьому питанні пропагують протекціонізм щодо своїх військовослужбовців за кордоном. Так, у законодавстві РФ, відповідно до ч. 2 ст. 12 Кримінального кодексу (далі – КК) РФ [10], військовослужбовці військових частин Російської

Федерації, які дислокуються за межами Російської Федерації, за злочини, скоєні на території іноземної держави, несуть кримінальну відповідальність за КК РФ, якщо інше не передбачено міжнародним договором Російської Федерації.

У законодавстві Республіки Казахстан діє аналогічне правило [11]. Це є універсальним стандартом – військовослужбовці, які вчинили злочини в період виконання службових обов'язків, підпадають виключно під юрисдикцію власної держави. Проте є виключення, якщо в міжнародному договорі передбачений якийсь інший механізм. Мова йде про необхідність створення «резервного» або «сплячого» нормативного акта, де таке правило було б прописано. Якщо приймається рішення про залучення підрозділів з іншої держави, то цей акт автоматично вводиться в дію.

Висновки. У роботі зроблена спроба аналізу відповідальності військовослужбовців під час виконання ними службових обов'язків за кордоном в операціях із підтримки миру та безпеки.

У результаті проведеного аналізу ми можемо зробити такі висновки:

- на сучасному етапі недостатньо розроблена система національних норм, що регламентують процес притягнення до відповідальності військовослужбовців у миротворчих місіях;

- необхідно на прикладі РФ та Казахстану забезпечити протекційний правовий режим для українських військовослужбовців-миротворців. У разі вчинення миротворцем будь-якого злочину він повинен нести відповідальність насамперед за нормами національного законодавства України, якщо не прописані інші норми в міжнародних договорах. Юрисдикцію для миротворців слід заздалегідь прописувати в укладених договорах окремо для кожної миротворчої місії.

Подальші наукові розвідки цієї проблеми повинні торкатися аналізу видів правопорушень, що були скоєні військовослужбовцями в миротворчих місіях, з метою розробки заходів із запобігання таких дій у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про затвердження Інструкції з організації участі національних контингентів (персоналу) Збройних Сил України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки: Наказ Міністра оборони України від 28 грудня 2011 р. № 840 (зарєєстровано в Міністерстві юстиції України 30 січня 2012 р.) за № 125/20438 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://пра.iplex.com.ua/doc.php?code=z0125-12>.
2. Устав Организации Объединенных Наций и Устав Международного Суда (редакция от 16 сентября 2005 г., основание 995_e56.) Департамент общественной информации ООН, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
3. Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки/ Закон України від 23 квітня 1999 р. № 613-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22. – Ст. 202 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/613-14>.
4. Партнерство заради миру Рамковий документ (укр/рос): заява НАТО від 10 січня 1994 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 48. – Ст. 3232. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/950_001/card6#Public.
5. Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав: Закон України від 2 березня 2000 р. № 1518-III. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 19. – Ст. 144. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1518-14>.
6. Кодекс поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки ОБСЄ від 1 січня 1994 р. // Політика і час. – 1995. – № 9. – С. 86–89.
7. Коротатнік І.М. Правові питання застосування підрозділів ЗСУ в миротворчих операціях / І.М. Коротатнік, В.О. Шамрай // Науковий вісник НАДПСУ. – 2003. – № 4 (22). – 129 с.
8. Про противодействие терроризму /Федеральный закон от 6 марта 2006 г. № 35-ФЗ// Собрании законодательства Российской Федерации от 13 марта 2006 г. – №11. – Ст. 1146. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.ucoz.net/publ/5-1-0-156/1>.

9. О борьбе с терроризмом: Закон Республики Казахстан № 416 от 13 июля 1999 г. // Ведомости Парламента РК. – 1999. – № 19. – Ст. 649. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kr.kazpravda.kz/c/1008073002>.

10. Уголовный Кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ (в редакции от 3 февраля 2014 г. с изменениями, вступившими в силу с 15 февраля 2014 г.). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakonbase.ru/ugolovnyj-kodeks>.

11. Уголовный Кодекс Республики Казахстан. Введен в действие Законом Республики Казахстан от 16 июля 1997 г. № 168-1 с 1 января 1998 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10 июня 2014 г.). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008032.